

ודגלו עלי אהבה

הביאני אל בית היין ודגלו עלי אהבה: (שיר השירים ב ד).¹

מסכת שבת דף סג עמוד א – לימוד בחברותא

אמר רבי אבא אמר רבי שמעון בן לקיש: שני תלמידי חכמים המקשיבים זה לזה בהלכה - הקב"ה שומע לקולו, שנאמר: "היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך השמיעני" (שיר השירים ח יג). ואם אין עושין כן - גורמין לשכינה שמסתלקת מישראל, שנאמר: "ברח דודי ודמה לך לצבי ... על הרי בשמים" (שם יד).²

אמר רבי אבא אמר רבי שמעון בן לקיש: שני תלמידי חכמים המדגילים זה לזה בהלכה - הקב"ה אוהבו, שנאמר: "ודגלו עלי אהבה". אמר רבא: והוא דידיע צורתא דשמעתא, והוא דלית להו רבה במתא למיגמר מיניה.³

שיר השירים רבה פרשה ב, וילנא סימן ג, דונסקי סימן יג – דגלים דילוגים ודיגולים באהבה

"הביאני אל בית היין" ... ר' מאיר אומר: אמרה כנסת ישראל הושלת בי יצר הרע כיון ואמרתי לעגל: "אלה אלהיך ישראל" (שמות לב ד), הדין חמרא כד עלל בבר נש הוה מערבב ליה.⁴

אמר לו ר' יהודה: דייך מאיר, אין דורשין שיר השירים לגנאי אלא לשבח, שלא נתן שיר השירים אלא לשבחן של ישראל.⁵ ומהו "הביאני אל בית היין"? אמרה כנסת ישראל: הביאני הקב"ה למרתף גדול של יין - זה סיני;

¹ כך נפתח פרק ב של שיר השירים בשיר-דיאלוג בין הרעיה לדודה: "אני חבצלת השרון שושנת העמקים: כשושנה בין החוחים כן רעיתי בין הבנות: פתוח בעצי היער כן דודי בין הבנים בצלו חמדתי וישבתי ופריו מתוק לחכי: הביאני אל בית היין ודגלו עלי אהבה: סמכוני באשיות רפדוני בתפוחים פרחות אהבה אני". והדיאלוג נמשך שם עד חתימת הרעיה: "שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקי וכו'" (משם ואילך מתחיל דיאלוג אחר).

² שני הפסוקים: "היושבת בגנים חברים מקשיבים ... ברח דודי ... על הרי בשמים" חותמים את הספר ויש לדרוש ולהבין מדוע בחר מחבר שיר השירים לסיים כך את ספרו. ראו כמקדמה דברי שיר השירים רבה על שני פסוקים אלה: "היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך השמיעני ... אף על פי שישראל עסוקין במלאכתן כל ששת ימים, וביום השבת משכימים ובאים לבית הכנסת, וקורין קריאת שמע, ועוברין לפני התיבה, וקורין בתורה, ומפטירין בנביא, והקב"ה אומר להם: בני, הגביהו קולכם כדי שישמעו חברים שעל גבכם, ואין חברים אלא מלאכי השרת. ותנו דעתכם שלא תשנאו זה את זה, ולא תקנאו זה את זה, ולא תחרחרו זה עם זה, ולא תביישו זה לזה, שלא יאמרו מלאכי השרת לפני רבש"ע תורה שנתת להם לישראל אינן עוסקין בה, והרי איבה וקנאה ושנאה ותחרות ביניהם ... דבר אחר: היושבת בגנים חברים מקשיבים, כשישראל נכנסין לבתי כנסיות וקורין קריאת שמע בכיוון הדעת, בקול אחד בדעה וטעם אחד, הקב"ה אומר להם: היושבת בגנים, כשאתם קורין חברים אני ופמליא שלי מקשיבים לקולך השמיעני. אבל כשישראל קורין קריאת שמע בטירוף הדעת, זה מקדים וזה מאחר ואינם מכוונים דעתם בקריאת שמע, רוח הקדש צווחת ואומרת: ברח דודי וכו'". קולך השמיעני ניצב כנגד ברח דודי. וכאן בחבורת שני תלמידי חכמים, או שהם משלימים זה את זה בחברותא אמיתית (אבות פרק ג משנה ב), או שח"ח גורמים לשכינה שתסתלק מישראל. ואנחנו נתמקד, הפעם, בהמשך המאמר שם בגמרא שבת.

³ מדגילים משמע מלשון דגל ובחילוף אותיות: מגדילים, היינו מניפים את הדגל. כך מביאים תוספות במסכת עבודה זרה כב ע"ב בשם רש"י: "מדגילין לשון דגל שמקהילים קהילות ברבים". אלא שתוספות מיד שואלים מהמשך המדרש, מדבריו של רבא שמתנה את הרמת הדגל הזו בכך שהם יודעים את הסוגיה הבסיסית ("ידיע צורתא דשמעתא") ושאינן שם אדם גדול ללמוד ממנו ("לית להו רבה למיגמר מיניה"). מדבריו רבא אלה, אומרים תוספות, משתמע שאין מדובר כאן בשני תלמידי חכמים בקיאים ומובהקים שדורשים ברבים, ולפיכך הם מפרשים שמדובר בשני תלמידי חכמים "המכחישין זה לזה ואינם עומדים על העיקר". כך מפרש גם ריטב"א בסוגיה בשבת כאן: "שני תלמידים חכמים המדגילים זה לזה בהלכה. פירוש שמכחישים זה לזה לשאת ולתת בעומקה של הלכה, כדמתרגמנין: במשפט לא ימעל פיו (משלי ט"ז) - לא ידגול פומיה". מדגיל מלשון מעילה. ורש"י כאן (לא זה שתוספות במסכת עבודה זרה מצטט) אומר, בלשון רכה יותר: "המדגילים - מאספין זה את זה, ואומרים: בא ונלמוד ונבין בין שנינו, הואיל ואין לנו רב ללמדנו". ראו משנת רבי אליעזר פרשה יג: "שני תלמידי חכמים פגעו זה בזה, אחד שונה סדר מועד, ואחד שונה סדר טהרות. אמרו: באו ונחליף. השנו זה את זה. נמצא ביד זה שנים וביד זה שנים". כך או כך, מסוגיה זו אנו למדים שניתן לפרש את "ודגלו עלי אהבה" ביותר מאופן אחד.

⁴ רבי מאיר מחמיר מאד בחטא העגל שהיה בצמוד למעמד הר סיני! ראו הדרשה בדברים רבה (ליברמן) פרשת דברים על הפסוק: "אחד עשר יום מחורב - כמה ימים היו מושלמים? להקב"ה ... ר' אליעזר בן יעקב ורשב"י, אחד אמר: כ"ט יום היו מושלמים להקב"ה ו"א יום היו מתחשבים לעשות העגל. ואחד אמר: י"א היו מושלמים להקב"ה וכ"ט היו מחשבים לעשות העגל ... ר' חלפתא ור' יודה בר' אלעי, חד אמר: שני ימים היו מושלמים להקב"ה ... וחד אמר יום אחד ... ר' מאיר אומר: יום אחד לא היו מושלמים להקב"ה, אלא בו ביום עשו עבודה זרה, שכן הוא אומר: ויפתוהו בפיהם וגו' ולבם לא נכון עמו (תהלים עח לז)" - ראו דברינו [מי פיתה את מי בסיני](#) בפרשת יתרו. פה לפחות נותן ר' מאיר טעם לדבריו, הוא טעם היין (הדין חמרא) שמשעה שנכנס באדם (כד עלל בבר נש), הוא מערבב ומבלבל אותו.

⁵ ר' יהודה בר' אלעאי ור' מאיר הם מבכירי תלמידיו של ר' עקיבא שקבע: "שאינן כל העולם כולו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים לישראל, שכל כתובים קודש ושיר השירים קודש קדשים" (מסכת ידיים פרק ג משנה ה). בא ר' יהודה ומזכיר לר' מאיר את יחסו של רבם לשיר השירים. ראו בהמשך שיר השירים רבה שם על כינוס תלמידי ר' עקיבא באושא, "בשלפי השמד". ועל היין ונזקיו, כבר הרחיבו חז"ל במקומות רבים, אבל ר' יהודה לא מוותר. אם נזהרים ב"ין, יש בו הרבה מהחיוב. ראו אבות דרבי נתן נוסח ב פרק לה: "רבי יהודה אומר: הלמד תורה בזקנותו למה הדבר דומה? לנוטל קנקן ליתן בו יין והוא אינו זָפּוּת (לא מצופה בחומר שאוטם מבפנים). כל זמן ששתה בו - מביאש. והלמד תורה בנערותו למה הדבר דומה? לנוטל קנקנו ליתן בו יין והוא זָפּוּת כל זמן ששתה בו הוא משיח".

ונתן לי שם דגלי תורה ומצות ומעשים טובים ובאהבה גדולה קבלתי אותם. רבי אבא בשם ר' יצחק אמר: אמרה כנסת ישראל: הביאני הקב"ה למרתף גדול של יין - זה סיני; ונתן לי משם התורה שנדרשת מ"ט פנים טהור ומ"ט פנים טמא. מניין? "ודגלו".⁶ ומאהבה גדולה קבלתיה, שנאמר: "ודגלו עלי אהבה".⁷ רבי יונה אמר: שני חברים שעוסקים בדבר הלכה, זה אומר בית אב של הלכה וזה אינו אומר בית אב של הלכה, אמר הקב"ה: "ודגלו עלי אהבה".⁸

אמר ר' אחא: עם הארץ שקורא לאהבה איבָה, כגון ואהבת - ואייבת, אמר הקב"ה: ודילוגו עלי אהבה.⁹ אמר ר' יששכר: תינוק שקורא למִשָּׁה מְשָׁה, לאהרון אֶהְרֹן, לעפרון עֶפְרֹן,¹⁰ אמר הקב"ה: וליגלוגו עלי אהבה.¹¹ אמר רבי חונייא לשעבר אדם מראה איקונין באצבעו והיה ניזוק, ועכשיו אדם מניח ידו על האזכרה כמה פעמים ואינו ניזוק, ולא עוד אלא שאמר הקב"ה וגודלו עלי אהבה, ורבנן אמרי: אפילו התינוק מדלג על האזכרה כמה פעמים ואינו ניזוק, ולא עוד, אלא אמר הקב"ה ודילוגו עלי אהבה.¹²

⁶ שהמילה "ודגלו" עולה בגימטריא 49 = מ"ט. עניין זה של יכולת לדרוש את התורה מ"ט בפנים שונות ואפילו סותרות, אינו רק עניין של מבחן ידע ובקיאיות וחרירות הלימוד, כמו שמשמע מדברי הגמרא בסנהדרין יז ע"א: "אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שידוע לטהר את השרץ מהתורה". ובגמרא עירובין יג ע"ב: "תלמיד ותיק היה ביבנה שהיה מטהר את השרץ במאה וחמשים טעמים". ומדרש תהלים (שחר טוב; בובר) מזמור יב מגלה לנו מיהו אותו תלמיד ותיק: "ר' אבהו בשם ר' יונתן אמר: תלמיד ותיק היה לו לר' עקיבא, ור' מאיר שמו, והיה מטהר את השרץ מן התורה במ"ט פנים טהור, ובמ"ט פנים טמא". זה עניין מהותי בתורה, באופן לימודה וקביעת ההלכה, וכדברי הירושלמי סנהדרין פרק ד הלכה ב: "אמר רבי ינאי: אילו ניתנה התורה חתוכה לא היתה לרגל עמידה. מה טעם וידבר יי' אל משה? אמר לפניו: ריבונו של עולם, הודיעני היאך היא ההלכה. אמר לו: אחרי רבים להטות. רבו המזכין - זָפֹן, רְבוּ המחיבין - חייבו. כדי שתהא התורה נדרשת מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור. מיניין? ודגלו". וכן הוא אומר: אמרות יי' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים". וזה כאמור נושא מרכזי ומהותי הדרוש התייחסות והעמקה בנפרד. או כמקדמה הדף [לא ניתנה התורה חתוכה](#) בדפים המיוחדים.

⁷ אל תקרא: ודגלו עלי אהבה, היינו שהדגל של הדוד (הקב"ה) הוא אהבה, אלא: ודגלו עלי - באהבה, היינו שהרעיה (כנסת ישראל), קיבלה את דגלו של הקב"ה, את היכולת לדרוש את התורה מ"ט פנים לכאן ומ"ט פנים לשם - באהבה.

⁸ הגדלו של זה שלא אמר בית אב של הלכה, היינו לא זכה לכוון לעיקרה של ההלכה ולהצביע על מקורה, רק השתתף בדיון בבית המדרש ואולי סייע בעקיפין לבן הפלוגתא שלו לכוון לבית אב של ההלכה, גם הוא באהבה. ראו דרשה דומה בפרשה א בשיר השירים רבה, על הפסוק: "ישקני מנשיקות פיהו - ר' נחמיה אמר: שני חברים שהיו עסוקים בדבר הלכה, זה אומר בית אב של הלכה וזה אומר בית אב של הלכה, אמר הקב"ה: שוקיותיהון (תשוקתם) על ידי".

⁹ גם מי שטועה בקריאת פסוק מהתורה, גם בקריאת שמע "ואייבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך", ראו מנגד דעה מאד מחמירה בשגיאות, ויקרא רבה יט ב: "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד - אם אתה עושה דל"ת ר"ש, אתה מחריב את כל העולם כולו. כי לא תשתחוה לאל אחר (שמות לד) - אם אתה עושה ר"ש דל"ת, נמצא את מחריב את כל העולם כולו. ולא יחללו את שם קדשי (ויקרא כב) - אם אתה עושה ח"ת ה"א, נמצא מחריב את העולם כולו. כל הנשמה תהלל יה הללויה (תהלים קג) - אם אתה עושה ה"א ח"ת, אתה מחריב את העולם. כחשו בה' (ירמיה ה) - אם אתה עושה ב"ת כ"ף, מחריב את העולם. ב"ת כ"ף, אתה מחריב את כל העולם. ב"ת כ"ף, מחריב את העולם. בה' בגדו (הושע ה) - אם אתה עושה ב"ת כ"ף, אתה מחריב את כל העולם ועוד". ראו גם דברי ר' ישמעאל לר' מאיר שהיה לבלר, בגמרא סוטה כ ע"א: "בני, הוי זהיר, שמלאכתך מלאכת שמים היא, שמא תחסיר אות אחת או תתיר אות אחת, נמצאת אתה מחריב את כל העולם כולו!". ואילו כאן, אדם קורא "ואייבת" במקום "ואהבת" (בקריאת שמע?) והקב"ה אומר: "ודילוגו עלי אהבה". בפשטות, נראה שההבדל הוא בין כתיבה לאמירה. באמירה כולל קריאה בציבור, לא היו מקפידים כל כך. אבל בכתיבה שח סת"ם היו מאד מקפידים. ואולי לפנינו גם גישות שונות לפי זמנים ותקופות שונות. עוד לגבי היחס לשיבושים כולל של הרב המלמד, ראו גמרא בבא בתרא כא ע"א: "אמר רבא: הני תרי מקרי דרדקי, חד גריס ולא דייק וחד דייק ולא גריס - מותבינן ההוא דגריס ולא דייק, שבשתא ממילא נפקא. רב דימי מנהרדעא אמר: מותבינן דדייק ולא גריס, שבשתא כיון דעל - על". על כל אלה, יש להרחיב בהזדמנות. בינתיים, ראו הדף [שיבושים וטעויות בלימוד](#). ראו גם הדף [לא ניתנה התורה חתוכה](#).

¹⁰ נראה שהמכנה המשותף לכל השיבושים האלה הוא החלפת החול"ם בפת"ח, אבל יש שמסבירים קצת אחרת. אולי היה זה סוג של שיבוש של אנשים שלא יכלו לבטא היטב את תנועת החול"ם.

¹¹ ליגלוגו הוא כמו עילגותו או גמגומו ונראה שמדרש זה הוא מקור לסיפורי חסידים על תפילות של עמי ארצות ואנשים שאינם בקיאים בתפילה, שתפילתם מתקבלת באהבה. ואולי צריך גם להסיק מכאן לגבי דקדוקים קפדניים מדי בקריאה בתורה שיש להעיר ולתקן אבל לא "לשגע" את בעל הקריאה ובוודאי לא להלחיצו, כשברור שאינו יודע את הקריאה ולא התכוון כראוי (רק נענה ללחץ הגבאים), ולביישו. אולי עדיף לספוג כמה קלקולים בקריאה ולדלג באהבה, מה גם שהיום יש בידי הקהל חומשים מדויקים. ולא באנו להורות הלכה למעשה.

¹² וכן הוא במדרש במדבר רבה ב ג: "רבי יהודה אומר: הביאני אל בית היין - למרתף הגדול של יין זה סיני. ולמדני משה תורה שהיא נדרשת מ"ט פנים, מניין? ודגלו עלי אהבה. א"ר חנינא: בראשונה כל מי שהיה מראה איקונין של מלך באצבע, היה נהרג. והתינוקות הולכים לבית המדרש ומראים את האזכרות באצבע! אמר האלהים: ודגלו עלי אהבה - וגודלו עלי אהבה. ר' יששכר אומר: ודגלו עלי אהבה - אפילו אדם יושב ועוסק בתורה ומדלג מהלכה להלכה ומפסוק לפסוק, אמר הקב"ה: חביב הוא עלי: ודגלו עלי אהבה - ודילוגו עלי אהבה". עניין זה של הצבעה על האיקונין של המלך לא מצאנו מה מקור הדבר, והיום מצביעים באצבע הקטנה, אדרבא, מצאנו הצבעות חיוביות. נראה שזה היה איסור של המלכות. ראו שיר השירים רבה ג א: "בים ראו אותו בפרהסיא שנאמר: וירא ישראל את היד הגדולה, והיו העוללים מראים אותו באצבעו ואומרים: זה אלי ואנוהו". וכן הוא בשמות רבה כג טו: "... אין אנו יודעות אם כאן הוא אם במקום אחר הוא, אלא בכל מקום שהוא ברוך כבוד ה' ממקומו. ועולי הים כל אחד ואחד מראה באצבעו ואומר זה אלי ואנוהו". ולעתידי לבוא, סוף מסכת תענית: "עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים, והוא יושב ביניהם בן עדן, וכל אחד ואחד מראה באצבעו, שנאמר: ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו". ואולי היוצא מן הכלל מעיד על הכלל וצריך עיון נוסף.

אמר ר' ברכיה: אפילו אותן הדיגולין שדיגל יעקב באביו¹³ – הא מה דאת אמרת: ¹⁴ "ואת עורות גדיי העזים הלבישה על ידיו" (בראשית כז טז). אמר הקב"ה: בהן אני משרה שכינותי, זהו שכתוב: "ועשית יריעות עזים לאוהל על המשכן" (שמות כו ז). ולא עוד, אלא שאמר הקב"ה: ודגלו עלי אהבה - ודיגולו עלי אהבה.¹⁵ רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי: אמרה כנסת ישראל: הביאני הקב"ה למרתף גדול של יין זה סיני, ושם ראיתי מיכאל ודגלו, גבריאל ודגלו. וראו עיני טקסים של מעלה ואהבתי אותם. באותה שעה אמר הקב"ה למשה: הואיל ורצונם של בני לחנות בדגלים, יחנו בדגלים, זהו שכתוב: "איש על דגלו באותות" (במדבר כ ב).¹⁶

מסכת סוטה דף מט עמוד א – כאשר תלמידי חכמים אינם נוחים זה לזה

וא"ר אילעא בר יברכיה: שני תלמידי חכמים הדרין בעיר אחת ואין נוחין זה לזה בהלכה - אחד מת ואחד גולה, שנאמר: "לנוס שמה רוצח אשר ירצח את רעהו בבלי דעת" (דברים ד מב), ואין דעת אלא תורה, שנאמר: "נדמו עמי מבלי הדעת" (הושע ד ו).¹⁷

שבת שלום ומועדים לשמחה

מחלקי המים

¹³ נשמע כאילו דל"ת ור"ש מתחלפות, דיגל – ריגל. ראו תוספות עבודה זרה כב ע"ב על הביטוי בגמרא שם: "רגלא בחבריה ידע" שמצטט גם את הפסוק במשלי טז י: "קָסָם עַל־שִׁפְתַיִמְלֶךְ בְּמִשְׁפָּט לֹא יַעֲלֶיפוּ". ואלה דבריו: "רגלא בחבריה ידע - בקונטרס גריס רגלא בר"ש לשון רגיל כמו לא רגל על לשונו (תהלים טו). ורבינו תם גרס כפירוש הערוך דגלא בדל"ת לשון שקרן שכן מתרגם (משלי טז) במשפט לא ימעל פיו לא ידגל פומיה. והכי קאמר: שקרן בחברו מכיר". על יעקב, ראו דברינו [בא אחיך במרמה](#) בפרשת תולדות, וכאן המדרש מסנגר על יעקב והופך גם את הדילוגין שעשה ליצחק אביו – לאהבה.

¹⁴ זה מה שאתה אומר – זה מה שהכתוב אומר.

¹⁵ וכך יש להבין גם את מדרש במדבר רבה פרשה ב סימן ג המתאר את מסע הדגלים במדבר: "ודגלו עלי אהבה - אמר הקב"ה: יש לאומות דגלים ואין חביב עלי אלא דגלו של יעקב, הה"ד ודגלו עלי אהבה". יריעות העזים על המשכן ומסע הדגלים במדבר הם אות שנשלח ליעקב על אותה רמאות, אותם דילוגים שדיגל/ריגל באחיו ובאביו. משמע, לאו מילתא זוטרא היה אותו מעשה שזקוק לכפרה שכזו.

¹⁶ אחרי כל הדרשות הסמליות, באה דרשה זו שדגלו עלי אהבה הוא מסע הדגלים של ישראל במדבר. ראו הרחבת תיאור זה והקשר למעמד הר סיני במדרש במדבר רבה פרשה ב סימן ג: "הביאני אל בית היין - בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני ירדו עמו כ"ב רבבות של מלאכים שנאמר: רכב אלהים רבותים אלפי שנאן (תהלים סח יח), והיו כולם עשויים דגלים דגלים, שנאמר: דודי צח ואדום דגול מרבבה (שיר השירים ה ז). כיון שראו אותן ישראל שהם עשויים דגלים דגלים, התחילו מתאווים לדגלים. אמרו: אלואי כך אנו נעשים דגלים כמותן. לכך נאמר: הביאני אל בית היין - זה סיני שניתנה בו התורה שנמשלה ביין, שנאמר: ושתו ביין מסכתי (משלי ט ה). הוי: אל בית היין - זה סיני. ודגלו עלי אהבה – אמרו: אלואי הוא מגדיל עלי אהבה. וכן הוא אומר: נרננה בישועתך ובשם אלהינו נדגול (תהלים כ ו). אמר להם הקב"ה: מה נתאוותם, לעשות דגלים דגלים? חייכם שאני ממלא משאלותיכם, שנאמר: ימלא ה' כל משאלותיך (תהלים כ, המשך הפסוק הקודם). מיד הודיע הקב"ה אהבתו לישראל ואמר למשה: לך עשה אותם דגלים כמו שנתאוו: איש על דגלו באותות". ראו דברינו [איש על דגלו](#) בפרשת במדבר. התיאור הציורי של חניית ומסע בני ישראל במדבר דגלים דגלים ובסדר מופתי, לא בא כנראה רק מהרצון להידמות למלאכים למטה, אלא גם להשתוות עם דגלים ומחנות שהכירו הדרשנים מסביבתם היוונית והרומית. גם לנו הייתה פעם סדר מופתי כזה.

¹⁷ ממעמד הר סיני חזרה אל בית המדרש הצנוע שבימינו. מדרש זה מהווה סגירת סוגריים למדרש בו פתחנו ולנושא "ודגלו עלי אהבה" בו עסקנו הפעם. שני תלמידי חכמים שמקשיבים זה לזה, שמדגילים ומגדילים אהבה זה לזה, גם אם תורתם אינה "סולת נקייה" ולעתים אף משובשת ומדגילה, עדיפים עשרות מונים על תלמידי חכמים מובהקים שבלהט לימודם "לשם שמים", משוכנעים שכל האמת נמצאת איתם. הראשונים, שמקשיבים זה לזה, אף הקב"ה מקשיב להם ומתקיים בהם: "היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך השמיעני". דילוגם ודגלם ואפילו ליגלוגם הם באהבה. כך גם "שני תלמידי חכמים המחדיין זה לזה בהלכה" (שבת סג א), "שני תלמידי חכמים הנוחין זה לזה בהלכה" (שם), "שני תלמידי חכמים המקשיבים זה לזה בהלכה" (שם) ועוד. ואילו האחרונים שאינם מקשיבים זה לזה, סופם שמגיעים לכדי רציחה בבלי דעת. ראו שם גם "שני תלמידי חכמים המהלכין בדרך ואין ביניהן דברי תורה - ראויין לישרף באש" (מסכת סוטה דף מט עמוד א). ציטוט זה ממסכת סוטה הוא הבסיס לסיפור של ש. י. עגנון "שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו". ראו דברינו לפרשת ויקרא [דעה קניית מה חסרת, דעה חסרת מה קניית](#). ראו מקבילות לגמרא זו בסוטה, בגמרא מגילה לב ע"א ובגמרא תענית ח ע"א.